

НЕМАТЕРІАЛЬНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТУРИЗМУ

Бейдик О.О.,

доктор географічних наук, професор,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Вступ. За майже 15 місяців, які пройшли з дня неспровокованого вторгнення Росії на територію України, й економіка, і соціальна сфера нашої держави зазнали непоправних втрат. За метафоричним висловом Н. Талеба в Україну прилетів не один, а ціла зграя «чорних лебедів» [5]. За понад рік протистояння двох країн суттєвих збитків зазнали всі елементи національного базису і надбудови, а в межах останньої – і національний туризм. Особливо відчутної руйнації зазнало культурне середовище – кількість знищених музеїв, театрів, бібліотек та інших культурно-просвітницьких закладів обчислюється тисячами (рис. 1, табл. 1).

Природно, що в цій ситуації мають бути сформовані нові змісти, реалізовані нові підходи та концепції щодо розвитку повоєнного туризму, розроблені нові історико-патріотичні маршрути. Одним із таких змістів є поглиблення та розширення ресурсного тіла етнографічного туризму та низки його відгалужень. Алгоритм викладу матеріалу має вигляд логічного ланцюжка: теоретичне і практичне підґрунтя → сутність формату → стан та перспективи предмет-об'єктної складової → положення та висновки.

Теорії та практиці етнографічного туризму, різноманітним аспектам його прояву, структури і перспективам розвитку присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали конференцій, законодавчі акти [1–4, 6–7]. Підґрунтям до написання тез слугували як названі вище джерела, так і участь автора в розробці, впровадженні, проходженні етнокультурних маршрутів Україною, Європою, світом [2, 3]. Серед зарубіжних локацій етнотуризму, – об'єктів Світової нематеріальної

спадщини ЮНЕСКО, які були предметом наших безпосередніх контактів та описів, наведемо наступні: піраміди із людей (кастелі, башти із людей) у Каталонії (Іспанія); Королівський балет Камбоджі; культурний простір площі Джамаа-ель-Фна в Марракеш і музика гнауа (Марокко); хода за участі гігантських ляльок у Бельгії (Брюссель, Мехелен); кінний промисел креветок в Остдгойнкерці (Бельгія). Крім того, предметами наших описів були і унікальні елементи інших зарубіжних етнокультурних маршрутів – поселення бедуїнів у Тунісі та Марокко, даяків у Малайзії (аборигени о. Калімантан).

Рис. 1. Втрати в культурній інфраструктурі регіонів України внаслідок збройної агресії Росії (М. Кулинич, Міністерство культури та інформаційної політики України) (станом на 01.03.2023)

Предмет-об'єктною сутністю та метою публікації є фрагментарна характеристика об'єктів національної та світової спадщини України, поглиблення та розширення уявлень про цей унікальний туристський сегмент, який позиціонується як певна опція компенсації тих ресурсно-рекреаційних

втрат, які завдала війна й Україні, й українському туризму.

Таблиця 1

Кількість постраждалих об'єктів культурної інфраструктури України

Об'єкти культурної інфраструктури	Кількість постраждалих об'єктів		
	загалом	у тому числі	
		пошкоджених	зруйнованих
клубні заклади	603	365	238
бібліотеки	479	321	158
музеї та галереї	69	44	25
філармонії, театри, кінотеатри	22	12	10
заклади мистецької освіти	98	56	42
Разом в Україні	1271	798	473

Основна частина. Нижче наше бачення часткового розкриття означеної сутності віддзеркалюють кілька конструктів – табличних, картосхематичних, вербальних (табл. 2, рис. 2). Український «вимір» нематеріальної культурної спадщини складається з 5 об'єктів, визнаних ЮНЕСКО, і 68 номінацій національного рівня (2023 р.). Найбільш важливі з останніх наведені в таблиці 2, яка, крім того, містить об'єкти Світової спадщини та ряд відповідних пропозицій.

Таблиця 2

Актуальні та потенційні об'єкти нематеріальної національної та світової спадщини ЮНЕСКО (український вимір, в порядку обговорення)

№ з/п	Назва об'єкту	Статус об'єкту*, рік	Опис об'єкту
1	2	3	4
1	Традиція Косівської мальованої кераміки (Івано-Франківська обл.)	н/п, 2012; ЮНЕСКО, 2019	унікальне явище в народній творчості гуцулів (XVIII ст.), що відображає їх життя, побут, біблійні сюжети, зображення святих, церков і дзвіниць
2	Традиція Кролевецького переборного ткацтва (Сумська обл.)	н/п, 2012	мистецькі вироби українців північно-східного Полісся, орнамент яких складається із ромбів, трикутників, прямокутників, квітів, птахів
3	Опішнянська кераміка (Полтавська обл.)	н/п, 2012	втління тисячолітніх знань про використання глиняних виробів у побуті й обрядовій практиці, уособлення естетичних і художніх уявлень українців,

			класика українського гончарства
4	Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI століть (Дніпропетровська обл.)	н/п, 2012; ЮНЕСКО, 2013	унікальністю розпису є рослинний, квітковий орнамент; широко застосовуються мотиви садових, лугових квітів, ягід, фігури тварин
5	Козацькі пісні Дніпропетровщини (Дніпропетровська обл.)	н/п, 2015; ЮНЕСКО, 2016	змальовуються козацькі походи, козацькі ватажки, стосунки між козаком і дівчиною; пісні виконуються без супроводу музичних інструментів, гуртом
6	Пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області	н/п, 2017	охоплює практично весь жанровий спектр українських народних пісень: колядки, щедрівки, веснянки, купальські, жнивні, весільні, колискові, пісні про кохання
7	Технологія виконання вишивки «білим по білому» Решетилівського району Полтавської області	н/п, 2017	поєднання в одному виробі 5–7 різноманітних технік; при вишиванні біллу утворюється малюнок високого рельєфу зі світло-тіньовим ефектом
8	Традиція рослинного килимарства селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області	н/п, 2018	особливістю килимарства є принцип побудови орнаменту з мальовничим вирішенням тла; композиційні мотиви перегукуються з архаїкою прадавніх селянських килимів; у «панських» килимах переважає пишна орнаментация рослинних і анімалістичних форм
9	Орьнек – кримськотатарський орнамент та знання про нього (АР Крим)	н/п, 2018; ЮНЕСКО, 2021	поєднання різних елементів орьнек дозволяє «озвучити» різні історичні події; орьнек складається з різних елементів рослинного і геометричного характеру та має символічний, а не реалістичний характер зображення
10	Традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки (Вінницька обл.)	н/п, 2018	композиції комбінуються з рослинно-подібних і декоративних деталей; основні мотиви розпису – «вилоги», «косички», «виноград», «барвінок», «деревце» на мисках, глечиках, вазах, куманцях

11	Бортництво (Чернігівська, Полтавська, Дніпропетровська обл. та ін.)	н/п, 2018	традиційний промисел, старовинна форма лісового бджільництва; перші бортники діставали мед диких бджіл, випалюючи або викурюючи димом рій у дуплах дерев
12	Традиція гуцульської писанки	н/п, 2018	традиційно писанки пишуть на шкаралупі сирого повного яйця жінки й дівчата у Великий піст; орнамент наносять писачком з розтопленим бджолиним воском; переважають яскраві жовто-оранжеві, червоні барви з вкрапленням зеленого кольору на чорному тлі; кожне село Гуцульщини має локальні художньо-стильові особливості, кольорову гаму, різні варіанти поділу писанки на орнаментальні площини
13	Традиція приготування ет аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом) – досвід караїмів Мелітополя (Запорізька обл.)	н/п, 2018	особливості караїмської кухні – поєднання різних видів баранини з тістом; м'ясо повинно бути рубленим, а для приготування тіста використовується курдючний жир; пиріжки печуть на вогнищі (тандурі), зверху накривають казаном, на який засипають вугілля
14	Традиція обряду «Водіння Куста» у селі Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області	н/п, 2018	історія обряду сягає дохристиянських часів, а дійство приурочене до літнього сонцестояння; головний святковий об'єкт – Куст (вбрана у гілля молода дівчина) – уособлювала душі померлих, які в період Трійці нібито з'являлись у нашому світі; Куста гарантувало родинне і господарське благополуччя на цілий рік
15	Культура приготування українського борщу	ЮНЕСКО, 2022	одна з найпопулярніших страв України – борщ – включає три різновиди: 1) червоний (з капустою, буряком, морквою, петрушкою); 2) щавлевий, зелений або весняний (з молодим щавлем, кропивою, лободою, листям городнього буряка); 3) холодний (готували влітку, борщ містив буряк, квас, сироватку, зелень)
16	Фестиваль «Черешнево» у м. Мелітополь (Запорізька обл.)	проп. до н/п	організовується упродовж понад 10 років як такий, що популяризує Мелітополь як черешневу столицю України; яскрава хода учасників у «черешневих» костюмах на параді, конкурси,

			демонстрація ексклюзивних напоїв і страв
17	Сходження на гірські вершини Українських Карпат	проп. до н/п	традиції (техніка, логістика, безпека) сходження на гірські вершини Українських Карпат (Говерла, Петрос, Бребенескул, Гутин Томнатик та ін.)
18	Свято Купала	проп. до н/п	одне з давніх, дохристиянських свят східних слов'ян, традиційне старослов'янське свято (припадає на ніч 7 липня); квінтесенцією свята є очищення за допомогою вогню та води – давня форма магічних дій; здавна святкували по всій Україні, з певними відмінностями по регіонах
19	Танець «Український гопак»	проп. до н/п	традиційний плясовий український народний танець запорозького походження з елементами хореографічної імпровізації чоловіків (карколомні стрибки, присядки, обертання й інші віртуозні танцювальні рухи); виник у побуті Війська Запорозького

* Статус об'єкту:

ЮНЕСКО – нематеріальна культурна світова спадщина;

н/п – національний перелік;

проп. – пропозиція

Певний етнокультурний зміст віддзеркалює картосхема (рис. 2), на якій в порядку обговорення представлені елементи гастрономічного туризму та «смакові асоціації» країни в розрізі її регіонів.

Висновки, положення та пропозиції:

- об'єкти етнографічного та етнокультурного туризму є своєрідними реперами і маяками ресурсно-рекреаційної «тканини» будь-якої країни, які випромінюють світло її духу, національної історії та культури;
- в сучасні часи глобалізму та ультраглобалізму, незважаючи на позитивну динаміку чисельності ідентифікованих локацій етнографічного туризму, зростання кількості об'єктів нематеріальної спадщини, їхні шанси на виживання невпинно зменшуються;

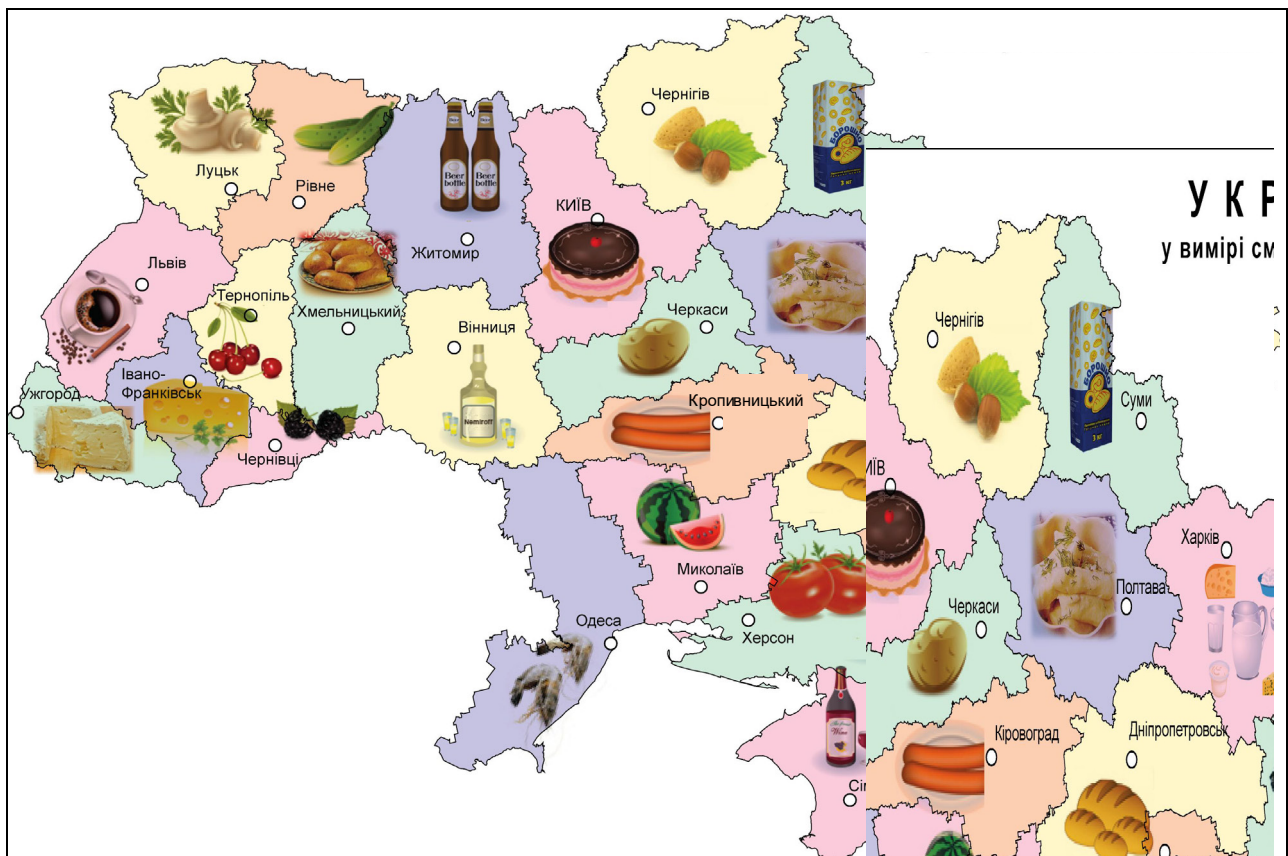

Рис. 2 Регіони України у вимірі смакових асоціацій

Смакові асоціації регіонів України (пояснення до рис. 2)

АР Крим	— кримське вино	Миколаївська обл.	— кавуни
Вінницька обл.	— горілка «Nemiroff»	Одеська обл.	— креветки
Волинська обл.	— білі гриби	Полтавська обл.	— галушки
Дніпропетровська обл.	— житній хліб	Рівненська обл.	— солоні огірки
Донецька обл.	— запах вугілля	Сумська обл.	— борошно
Житомирська обл.	— пиво «Жигулівське»	Тернопільська обл.	— стигла вишня
Закарпатська обл.	— бринза	Харківська обл.	— молочні продукти
Запорізька обл.	— вареники	Херсонська обл.	— помідори
Івано-Франківська обл.	— твердий сир	Хмельницька обл.	— пироги
Київська обл.	— торт «Київський»	Черкаська обл.	— картопля
Кіровоградська обл.	— сосиски «Ятрань»	Чернівецька обл.	— лісові ягоди
Луганська обл.	— кукурудза	Чернігівська обл.	— ліщина
Львівська обл.	— кава		

- розширення списку номінантів на статус об'єкту нематеріальної та матеріальної національної та світової спадщини розглядається як опція часткової компенсації в повоєнний період ресурсно-туристських втрат України;
- систематизовано актуальні та потенційні об'єкти нематеріальної національної та світової спадщини ЮНЕСКО (фрагментарно, український вимір, в порядку обговорення пропозицій);
- фрагментарну систематизацію об'єктів етнокультурного туризму віддзеркалюють картосхематичні та табличні елементи поданого матеріалу.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Державної програми охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 № 1732 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – т. 1. – С. 258, ст. 3442.
2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. / О.О. Бейдик. – [3-є вид. перероб. та допов.]. – К. : Альтерпрес, 2011. – 462 с.
3. Бейдик О.О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму : навч. посіб. / О.О. Бейдик, Н.О. Новосад. – К. : Альтерпрес, 2013. – 572 с.
4. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / К.А. Поливач / наук. ред. Л.Г. Руденко. – К. : Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
5. Талєб Н.Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. – М. : КоЛибри, 2021. – 736 с.
6. Тандом Апарна. Спадщина у небезпеці. Екстрена евакуація культурних цінностей : посіб. / пер. з англ. І. Пошивайла. – К. : Національний музей Революції Гідності, 2022. – 56 с.
7. Торушанко В. Культурологічні аспекти / В. Торушанко // Україна: географія цілей та можливостей : зб. наук. праць. – Ніжин : М.М. Лисенко, 2012. – Т. II. – С. 294–296.

ВСЕСВІТНЯ СПАДЩИНА У ПОДОРОЖАХ ПАЛОМНИКІВ

Воловик В.М., д.г.н., професор,

Война І.М., к.г.н., доцент,

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

Священні та світські подорожі, здається, займають протилежні кінці спектру мобільності: у той час як перше, особливо паломництво, часто сприймається як «серйозна» подорож до надзначущих місць призначення [3]. Місця паломництва можна вважати місцями трансцендентності, де космологічна досконалість сакрального «вривається» в хаос звичного життя. У багатьох випадках самі паломники часто зауважують, що їхня форма відвідування є антитуристична практика та антитеза масового туризму [2]. Проте обидва типи туризму надихають мандрівників. Причому паломництво, як одна з найдавніших і найважливіших форм людської мобільності в історії, іноді переміщує мільйони осіб для участі у священних ритуалах. Місця спадщини є основними напрямками для таких туристів, оскільки вони об'єднують членів у часі та просторі. Приблизно чверть із понад тисячі унікальних культурних та природних об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО визначені через їхню духовну чи релігійну цінність, і багато з оригінальних об'єктів у Списку всесвітньої спадщини вже були добре відомими місцями паломництва в Європі та Азії [6].

Таким чином, об'єкти Всесвітньої спадщини займають лімінальне розташування між полярностями об'єктів паломництва та туризму: це надзначущі та гіпервалоризовані місця, які часто набувають священного вигляду (у дискурсі, якщо не на практиці). Відповідна динаміка формує певні проблеми для ідентифікації, збереження та використання священних об'єктів Всесвітньої спадщини, особливо тому, що різні зацікавлені сторони наповнюють їх різними значеннями та беруть участь у якісно різних формах взаємодії, включаючи локальні релігійні практики, масове паломництво до священних центрів релігії, особисте відвідування для здійснення сакральних ритуалів, освітні подорожі, місіонерська